

UUS PUBLIKATSIOON ENDISE TALLINNA LINNAARHIIVI VARAMUST

Kämmereibuch der Stadt Reval 1432—1463. Bearbeitet von R. Vogelsang. I. Halbbd. Nr. 1—769; II. Halbbd. Nr. 770—1190. Köln—Wien, 1976. (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. Hrsg. vom Hansischen Geschichtsverein. N. F., Bd. XXIV 1. u. 2.) 746 S.

Kämmereibuch der Stadt Reval 1463—1507. Bearbeitet von R. Vogelsang. I. Halbbd. Nr. 1191—1990; II. Halbbd. Nr. 1991—2754. Köln—Wien, 1983. (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. Hrsg. vom Hansischen Geschichtsverein. N. F., Bd. XXVII 1. u. 2.) 948 S.

Läinud sajandi lõpu väljapaistvamaid hansaajaloolasi Karl Koppmann on linna-magistraatide arveraamatuid nimetanud tõelisteks maardlateks nii keskaja poliitilise kui ka igapäevase elu mitmesuguste külgede, aga ka hindade uurimisel. Vald-kondi, mille kohta arveraamatud (neisse on sisse kantud linna magistraadi e. rae tulud ja kulud) teavet pakuvad, on aga rohkem, kui loetleda jõuab. See allikalik on levinud kogu Euroopas. Keskaegsete linnade arveraamatute publitseerimine algas juba möödunud sajandi keskpaiku ning kestab tänaseni. Ka Hansa regioonis sai arveraamatute üllitamine hakatuse läi-

nud sajandi teisel poolel. Nende publitseerimine elavnes eriti sajandi lõpul tänu 1870. aastal asutatud Hansa Ajaloo Selt-sile, mille üheks peaülesandeks seatigi Hansa ajaloo allikate publitseerimine.

Hansalinnade paremini säilinud arhiivides on enamasti ka arveraamatute sarjad täielikumad kui neis, mis aegade jooksul kannatada on saanud. Eesti ja kogu Baltikumi alalt on Tallinn ainuke linn, mille kohta on säilinud ulatuslik ja heas seisundis keskaegne arhiiv. Sealhulgas on Tallinna arveraamatute seeria suhteliselt pidev ja heas korras. Kummategi kujunes Tallinna rae arveraamatute arheograafiline saatus raskest. Pärast seda, kui mõned katkendid neist paigutati «Liivi- ja Kuramaa ürikuteraamatuse»¹, ilmus esimene omaette arveraamatupublikatsioon alles 1927. aastal². Tegelikult ei saa vanimaid arveraamatuid (1363—1374) nende primitiivsuse ja lünklikkuse tõttu kõrvutada 15. sajandi omadega.³ Sama kehtib aastaist 1352—1357 pärinevate arveraamatufragmentide kohta, mille Paul Johansen on publitseerinud «Tallinna märkmeteraamatutes»⁴.

Esimesele arveraamatueditionile järgnes ligi poole sajandi pikkune paus. Tollane Tallinna linnaarhivaar Otto Greiffenhagen kirjutas 1923. aastal, visandades arheograafilisi tulevikuplaane: «Kõigepealt võiks avaldada linna tulude- ja rendiseraamatuid (Kämmerei- u. Rentenbücher), missugustest Tuluderaamat (Kämmereibuch) 1432—1463 juba mitmed aastad käsikirjas trükivalmis [minu sõrendus — L. J.]...»⁵, kuid selle trükkimiseks puudunud vahendid.⁶ Teata-

¹ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch (= LUB). Bd. 9. 1436—1443. Hrsg. v. H. Hildebrand. Riga—Moskau, 1889, nr. 120, 248, 406, 552, 672, 797, 921, 1028; Zweite Abtheilung. Bd. 1. 1494 Ende Mai—1500. Hrsg. v. L. Arbusow. Riga—Moskau, 1900, nr. 91, 1033; Bd. 2. 1501—1505. Riga—Moskau, 1905, nr. 580; Bd. 3. 1506—1510. Hrsg. v. L. Arbusow [u. A. v. Bulmerincq]. Riga—Moskau, 1914, nr. 801.
² Tallinna vanimad arveraamatud 1363—1374. Die ältesten Kämmereibücher der Stadt Reval. Toim. O. Greiffenhagen. Tln., 1927. (Tallinna linna arhiivi (= TLA) väljaanded; 3.)

³ Vt. *Jatruševa, L.* Tallinna rae keskaegsete arveraamatute raaltöötluse võimalusi. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1984, nr. 2, 148.

⁴ Tallinna märkmeteraamatud 1333—1374. Libri de diversis articulis. Toim. P. Johansen. Tln., 1935, nr. 510—515, 518—525 ja 554. (TLA väljaanded; 8.)

⁵ *Greiffenhagen, O.* Sissejuhatus. — Rmt.: Eestikeelsed palved Kullamaalt. (Vanemad Eesti kiri mälestusmärgid). Estnische Gebete aus Goldenbeck. Toim. P. Johansen. Tln., 1923, 5. (TLA väljaanded; 1.)

⁶ Samas.

vasti «Tallinna pärgamentne rendiseraamat»⁷ siiski ilmus. Nn. tuluderaamat jäi aga käsikirja, vist tõepoolest trükiolude sunnil. Nimetatud rendiseraamat on oma 506 (XXIV+482) leheküljega TLA väljaannete seas mahukaim, tuluderaamat olnuks sellest veel ligi poolteist korda ulatuslikum (1976. aasta väljaandes on 746 lk.).

Kõnesolev arveraamat ei tea võrdset oma editeerimisloo negatiivsete seikade poolest. Vähe sellest, et koopia manuskript jäi trükki andmata, käsikiri on lisaks ka kaduma läinud. Arveraamat ise aga deporteeriti 1944. aastal koos suure osaga TLA-st Saksamaale. Kui Tallinna linnaarhiivi kauaaegne ja teenekas töötaja Epp Siimo temale mikrofilmilina kättesaadavast arveraamatust käsikirjalise koopia oli valmistanud, ei näinud seegi arusaamatul kombel trükivalgust, vaid jõudis 1974. aastal uurijate kasutusse ainult üksikute masinakirjas eksemplaridena.⁸ Kolmanda üllitajana asus arveraamatut kopeerima Bielefeldi Linnaarhiivi (SLV) direktor Reinhard Vogelsang, kelle töö tulemusena arveraamat 1976. aastal Kölnis ja Viinis Böhlaus kirjastuse väljaandel ilmus. Sellega viidi õnnelikult lõpule pikk publitseerimislugu.

Palju kergem ei olnud 1463.—1507. aasta arveraamatu ilmumine. E. Siimo valmistas ka sellest mikrofilmide järgi masinakirjalise koopia, sest sellegi arveraamatu originaal asub Saksamaal LV-s (kuni 1978. aastani Göttingenis *Staatliches Archivlager*'is, praegu Koblenzis *Bundesarchiv*'is). Käsikiri sai spetsialistidele kättesaadavaks 1971. aastal.⁹ Nagu eelmisegi arveraamatu puhul, tegi sama töö ära ka R. Vogelsang, andes arveraamatu ühtlasi trükki. See publikatsioon ilmus 1983. aastal samuti Böhlaus kirjastuse kaudu Kölnis ja Viinis. Peab ainult kahtsetsema, et kaht arveraamatut on kopeeritud kokku viiel korral, selle asemel et valmistada koopiaid viiest arveraamatust. Ulatuslikum kopeerimine oleks selle allikaliigi intensiivset kasutamist arvestades äärmiselt vajalik. Tuleb loota, et saadud õppetunnist tulevikus järeldused tehakse.

Kõigist raskustest hoolimata on arveraamatute publitseerimises siiski lõpuks jõutud olulise täiseni: tundub osa Tallinna keskaegsetest raearvetest on ilmunud trükis. Kui pidada hinnalisimaks arveraamatute seeriat 1432. aastast kuni 16. sa-

jandi keskpaigani, siis on sellest ajast juba 75 aastat kaetud publikatsioonidega.¹⁰ Loomulikult ei rahulda editsioonide praegune seis uurijate vajadusi. Arveraamatute edasine publitseerimine on mõõdapääsmatu.¹¹

Sootuks halvemini säilinud keskaegse arhiiviga Riia puhul on arveraamatute publitseerimine olnud kadestusväärset varamat ja täielik. Riia raearvete katkeid publitseeriti samuti LUB-is. Erinevalt Tallinnast on Riia arveraamatud täielikult publitseeritud juba enne Esimest maailmasõda. 1881. aastal ilmusid J. G. L. Napiersky toimetusel Leipzigis ühes köites nn. tuluderaamatud (*libri redituum*) aastast 1334—1344, 1349—1406 ja 1488—1574.¹² 1902. aastal publitseeris August von Bulmerincq samas kaks *kämmereiregistri* katkendit aastast 1514/16 ja 1555/56, 1909. ja 1913. aastal *kämmereiregistrid* aastast 1348—1361 ja 1405—

⁷ Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382—1518. Das Revaler Pergament Rentenbuch 1382—1518. Toim. A. Plaesterer. Tln., 1930. (TLA väljaandel; 5.)

⁸ Tallinna arveraamat. Städtische Kammereirechnungen 1432—1463. 3 kd. Kopeeritud ja kommenteeritud E. Siimo. Tln., 1974. I kd. aastad 1432—1447; II kd. 1448—1463; III kd. Registrid. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus.)

⁹ Tallinna arveraamat. Städtische Kammereirechnungen 1463—1507. 4 kd. Kopeeritud ja kommenteeritud E. Siimo. Tln., 1971. I kd. aastad 1463—1480; II kd. 1481—1493; III kd. 1493—1507; IV kd. Registrid. (Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus.)

¹⁰ Veel publitseerimata arveraamatud: Bruchstücke eines Kammerei-Buches 1519—1581. — Saksamaal LV *Bundesarchiv*'is Koblenzis säilitatava TLA (*Revaler Stadtarchiv*) fondidesse kuuluv säilib A. d. 40; Städtische Kammereirechnungen 1507—1533. — Tallinna Riiklik Keskarhiiv (= TRKA), f. 230, nim. 1, s. 587/A. d. 32; Der Kammerei Denkelbuch 1533—1553. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. 593/A. d. 46; Kammereirechnungen 154?—1585. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. 597/A. d. 52.

¹¹ Kirjutise autoril on ettevalmistusel 1507.—1533. aasta arveraamatu käsikirjaline koopia, selle trükis avaldamise võimalused on aga ebaselged.

¹² Die Libri redituum der Stadt Riga. Nach den Originalhandschriften hrsg. v. J. G. L. Napiersky. Leipzig, 1881. Oigupoolest on siia kantud ainult kinnisvaralt saadavad tulud, nii et nimetus «tuluderaamat» on eksitav. *Kämmereiregistrile* analoogseid Riia tuluderaamatuid pole A. v. Bulmerincq andmeil säilinud.

1474.¹³ Tähelepanuväärne on A. v. Bulmerincq poolt asjatundlikult ja hoolikalt läbitöötatud väljaannete eriline kvaliteet: nad sisaldavad ulatuslikku ja teabeküllast sissejuhatust ning on varustatud ääretult töömahukate ja detailsete analüüsidesega. Niiviisi ületavad nad publikatsioonizanri nõuded ning saavutavad monograafilise taseme.

Tallinna rae arveraamatud ei erine oluliselt teistest omataolistest. Nende koostajaiks olid keskajal kaks rae koosseisust nimetatud arvehärrat (*kemerer*). Tõenäoliselt kirjutas raekirjutaja arveraamatusse ümber arvehärrade märkmesedelite või -vihikute sisu. Näib, et kuni 16. sajandi alguseni polnud arvehärrad kohustatud tegema oma ametiaja kohta aruannet. R. Vogelsangi teatel on alates 1510. aastast säilinud sedelid (*Revaler Stadtarchiv*, B. a. 1, f. 347 ff.), millele on noteeritud arvehärrade aruanded. Näiteks on seal kirjutatud, et arvehärrad annavad rae ees aru esmaspäeval pärast andresepäeva [2. detsembril — L. J.] 1527. Sellele daatumile järgneb sisetulekute ja väljaminekute summeerimine, siis bilanss, lõpuks kassaseis.¹⁴ 1507.—1533. aasta arveraamatus, mida R. Vogelsang kasutada pole saanud, pärinevad esimesed aruandeaasta kokkuvõtted samast ajast. Selgub, et aruandmise kohustus seati sisse mitte enne kui alles 1510. aastal.¹⁵

14. sajandi teise poole arveraamatud, nagu teisedki tollased linnaraamatud, olid koostatud läbisegi ladina ja keskalamsaksa keeles ning alates 1432. aastast ainult keskalamsaksa keeles.¹⁶ Finantsoperatsioonid on arveraamatusse sisse

kantud peamiselt kronoloogilises järjestykses. Puudub sisetulekute ja väljaminekute täpsem liigendus, kuigi ajapikku hakkas juurduma sisetulekute märkimine esimesel kohal ning väljaminekute noteerimine sissekandegrupi lõpus. Tavaliselt toimus rae tehingute noteerimine kord nädalas, enamasti laupäeviti. 15. sajandil esines iga-nädalasesi sissekandmise korrrast suuremaid kõrvalekaldeid kui 16. sajandi esimesel kolmandikul. Sissekannete arv ühel päeval kõigub ühest kuni viiekümne kaheksani, aastate lõikes on nende arv väga varieeruv, nagu seda on tulude ja kulude summadki. Peab aga märkima, et viimaste vahel puudub korrelatsioon. Tehingutes moodustavad ootuspäraselt enamiku iga-sugused väljaminekud; tulud laekuvad kompaktsemate summade näol. Sissekannete sõnastuski on väga ebahütlane: la-koonilisusest kuni äärmise sõnaohtuseni.

Sama aja kohta käiv Riia rae arveraamatute süsteem erineb mõneti Tallinna omast: 1) sisetulekud ja väljaminekud on koondatud eraldi raamatusse (tuluderaamatuid pole sellest ajast säilinud), kusjuures *kämmereiregistrisse* on sattunud ka tulusid; 2) arveraamatud sisaldavad vähemal arvul sissekandeid; 3) iga majandusaasta kohta on välja arvatud summa; 4) kulude iga-aastased summad on vähemalt 15. sajandi teisel kolmandikul palju väiksemad kui Tallinnas. Niiviisi pole Tallinna rae arveraamatud unikaalsed mitte üksnes Eesti ulatuses (Eesti teiste kesk-aegsete linnade arveraamatud pole säilinud), vaid nende ja Riia *kämmereiregistrite* vahelisi erinevusi arvestades ka kogu Baltikumi taustal. Ei ole liialdus arvata, et üldajaloolisest aspektist on nende publitseerimine rahvusvahelise kaalu-ga.

Raske on üle hinnata Reinhard Vogel-sangi publikatsioonide tähtsust Tallinna keskaja ajaloo uurimise jaoks. Informatsioon linna ajaloost on arveraamatus antud küll ainult rae poolt vaadatuna (see muudab uurija vaatevälja mõnevõrra ahtamaks), kuid vaimulike, kutsealaste, ühiskondlike ja all-linna teiste institutsioonide funktsioonide suhtelise piiratuduse ja neist väga kasina andmes-tiku säilimise taustal peab publikatsioonide väärtustama kui kõige univ-ersaalsemat ja täielikumat, üheaegselt pea-aegu kõiki linnaelu valdkondi puudutavat. Arveraamatud pakuvad teavet loendamatuist aspektidest. Eelkõige tuleks esile

¹³ *Bulmerincq, A. v.* Zwei Kämmerer-Register der Stadt Riga. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte. Leipzig, 1902; Kämmerer-Register der Stadt Riga 1348—1361 und 1405—1474. Hrsg. von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. Bearbeitet von A. v. Bulmerincq. I. Bd. Leipzig, 1909; II. Bd. München—Leipzig, 1913.

¹⁴ *Vogelsang, R.* Zur Finanzverwaltung im mittelalterlichen Reval. — Zeitschrift für Ostforschung, 20. Jg. (1971), H. 4, 688—689.

¹⁵ TRKA, f. 230, nim. 1, s. 587/ A. d. 32, l. 23—29a; 35.

¹⁶ 1414. aastast pärinev fragment on läbi-valt keskalamsaksakeelne. (Städtische Münze 1423—1447. Bruchstücke der Kämmerer-Rechnungen 1414. — TRKA, f. 230, nim. 1, s. 582/ A. d. 16.)

tõsta selle andmestiku majandusajaloolist tähtsust. Keskaaja kohta erakordse tervikkuse ja järjepidevuse tõttu annavad arveraamatud haruldase võimaluse rae finantside uurimiseks.¹⁷ Ühegi teise allika liigi omaga ei saa arveraamatute teavet võrrelda just niisuguste linnaelu proosaliste külgede puhul, nagu seda on ehitustööd, linnaettevõtete majandamine, kommunaalmajandus ja olme. Eesti nõukogude historiograafias ongi arveraamatuid kasutatud peamiselt ehitusajaloolisest või muust lokaaluurimuslikust aspektist. Arveraamatuid saab suurel hulgal andmeid poliitika ajaloo kohta, näiteks on neis juttu raeliikmete osavõtust linna-, maa- ja hansapäevadest, saadetistest tähtsatele tegelestele sise- ja välismaal, võimukandjate vastuvõttudest raekojas, sõjasündmustest. Poliitika ajaloo alal täiendavad arveraamatud asjahuviliste teadmisi aastaist 1472—1494, s.t. LUB-i ja «Liivimaa seisustepäevade aktide ja retsesside»¹⁸ lünga kohalt. (See lünk omakorda on aga tunduvalt raskendanud kommenteerimist.) Arveraamatud annavad üsna selge pildi raeteenrite koosseisust, nende materiaalsest seisundist, raele tööd tegevatest käsitöölised ja nende palgamääradest. Arveraamatud on end õigustanud soliidse allika baasina keskaegses Tallinnas kehtinud hindade uurimisel. Küllaltki palju on arveraamatuis tehnikaajaloolist informatsiooni, alustades ehitustöödest ning lõpetades tornikella hooldamisega. Nad sisaldavad teateid toitlustamisest ja veinimajandusest. Selgub, et linnatiikides peeti luiki ja kasvatati kala. Riivamisi on lugeda koolidest, muusikutest, arstidest ja apteekritest.

Kohe pärast Epp Siimo masinakirjaliste publikatsioonide valmimist 1970. aastate algul sattusid need elavasse käibesse. Märgitagu, et üldiselt kasutatakse siimaani E. Siimo koopiaid elavamalt kui R. Vogelsangi editsioone, vaatamata sellele et viimastele kuulub trükitud publikatsiooni prioriteet. E. Siimo poolt ettevalmistatud publikatsioonide mittevaldamist tuleb aga pidada andestamatuks veaks. Kahe publikatsiooni olemasolu sunnib neid omavahel võrdlema. Kuid R. Vogelsangi ja E. Siimo koopiade kõrvutamisel tuleb silmas pidada, et asjaolude sunnil ei arendanud viimane oma käsikirja teadusliku allikapublikatsiooni täismõõtmeleni.

R. Vogelsangi editeerimisprintsipi isoleerimustades võib öelda, et ta on üld-

joontes järginud LUB-i ja teiste meie alalt pärinevate ulatuslikemate allikapublikatsioonide põhimõtteid. Kuigi publitseerimisaluste üle on palju vaieldud ja vaieldakse edaspidigi, on järjepidevuse säilitamisel hulk häid külgi — eelkõige kasutuse hõlbustamine. R. Vogelsang on kohendanud allika ortograafiat, ühtlustanud suur- ja väiketähe kasutamist, teksti paremaks mõistmiseks varustanud ta kirjavahemärkidega, muutnud *i*-tähe *j*-ks, *v*-tähe *u*-ks ja vastupidi, vastavalt nende kõlale. Rooma numbrite asemel on araabia numbrid, raha- ja kaaluühikuid märgitakse ühtsete lühenditega, originaalis kasutatud lühendid on enamasti avatud, puuduvad sõnaosad on lisatud peaaegu alati ilma nurksulgudeta. Seega on arveraamatu sissekanded muutunud hõlpsasti loetavaks ka laiemale kasutajateringile. Mis puutub E. Siimo koopiasse, siis nimetatud arheograafilistest põhimõtetest on seal rakendatud osaliselt suur- ja väiketähe reguleeritud kasutamist, arvude araabia numbrites esitamist, lühendeid sagedamini esinevate raha- ja kaaluühikute jaoks, samuti puuduvad täiendatud tähtedega sõnades nurksulud, viimased E. Siimo sõnade järgi tehnilistel põhjustel. Puuduvad kirjavahemärgid ja *v*—*u* asendused. Seega ei saa E. Siimo koopia loetavuses võistelda R. Vogelsangi omaga, kuid retsensendile imponeeriks teksti veelgi originaalilähedasem esitusviis.

Paralleelselt keskaegse pühakutekalendri kuupäevadega on mõlemas koopias antud daatumid tänapäevase ajaarvamise järgi. R. Vogelsangi publikatsioonis on (erinevalt E. Siimo käsikirjast) sissekanded nende kohatisest ümberpaigutusest hoolimata esitatud rangelt kronoloogilises järjekorras, mis taas kergendab sisu jälgimist. Sissekanded on jagatud juba arveraamatu originaalis kujunenud suurematesse (ühel kuupäeval korraga kirjutatud) sissekandegruppidesse ja erinevalt E. Siimost hoolikalt nummerdatud. Sissekandegruppide viitamine on palju täpsem (ligi 2,7 korda) lehekülgede viitamisest, sest

¹⁷ Lähemalt: *Jatruschewa, L.* Die Investition des Tallinner Rats im zweiten Drittel des 15. Jahrhunderts. Preprint AI-3. Tln., 1984.

¹⁸ Akten und Rezesse der livländischen Ständetage. Bd. I (1304—1459). Hrsg. v. O. Stavenhagen u. L. Arbusow jun. Riga, 1907—1933; Bd. III (1494—1535). Hrsg. v. L. Arbusow sen. Riga, 1910.

kahe arveraamatu peale kokku on esimesel juhul võimalik viidata 2754, teisel aga vaid ca 1024 erinevale üksusele. Suurema täpsuse huvides võinuks soovida veel ka sissekandegruppide sisenummerdust (näit. 1031/3, kus kaldkriipsule eelnev number tähistab sissekandegrupi ja kaldkriipsu taga olev number selle grupi sees oleva sissekande järjekorranumbrit), sest esineb ka rühmi, kus on üle viiekümne sissekande. Ühes sissekandes omakorda võib olla registreeritud rohkem kui üks tehing, mistõttu oleks ülimalt täpsust taotledes võimalik olnud nende tähistamine literatega (näit. nr. 608/1a ja 608/1b). Kuid vähem spetsiifiliseks tarbeks piisab ka olemasolevast numeratsioonist. Kahetsema peab vaid seda, et praegu pole ühtsust nimetatud arveraamatute tsiteerimisel: originaalide ja E. Siimo masinakirjaliste publikatsioonide kasutajad viitavad originaali leheküljenumbri järgi, R. Vogelsangi trükiste tarvitajad aga sissekandenumbriga järgi.

Niivõrd ulatusliku allika publitseerimisel ei saa kommentaarid olla kuigi mahukad ja vaadeldava allikaliigi universaalsuse juures on lauskommenteerimine mõeldamatu. Kiiduväärt on R. Vogelsangi kommentaaride traditsioonipärane paigutamine viidetena mitte lehekülje, vaid sissekandegrupi lõppu. Viited on traditsiooniliselt kahesugused: kui literaga kommenteeritakse arveraamatut puhttekstoloogilisest küljest, siis numbritega antakse sisulised kommentaarid. (E. Siimo lehealused kommentaarid on ainult tekstoloogilised.) Viimased puudutavad peamiselt personaaliat, geograafilisi punkte ja poliitilisi sündmusi, kuivõrd nende kohta leidub rohkem lisaallikaid. Kohati on kommenteeritud mõningaid sagedamini esinevaid sissetuleku- ja väljaminekulike. Rohkesti on omavahel kõrvutatud arveraamatute sissekandeid endid. Muidugi pole kommenteerimisel, mis muidu on vormilt korrektne ja sisult esekujulik, suudetud vältida väiksemaid vigu. Nii on Ülemiste veskilt saadava rendi suurus (nr. 35 märkus 1 ja nr. 58 märkus 1) eksikombel antud vales vääringus (pole arvestatud, et tegu on uute Riia markadega, mis on vanadest neli korda suurema väärtusega¹⁹). Sellest sõltumata on veel

¹⁹ Vt. *Jatruschewa, L. Die Investitionen*, 11.

²⁰ Vt. *Jatruschewa, L. Die Investitionen*, 12, märkus 30.

ka aastasumma ebatäielikult esitatud. Kommenteerimisel kasutatud (sealhulgas ka meile kättesaamatu) allikmaterjali ulatus võimaldab uurijail ahendada pruugitavate lisaallikate ringi ja annab sel kombel aluse pidada R. Vogelsangi kommentaare oma otstarvet hästi täitvaks.

R. Vogelsangi sissejuhatused pole eriti pikad: esimesele arveraamatule 14, teisele 7 lehekülge. Käsitirjade kirjeldus on mõlemal juhul perfektne. Hästi on koostatud kirjutajate vahetumistabelid, ja mis eriti kiiduväärt: R. Vogelsang on võtnud kaht arveraamatut kui üht katkematut tervikut, mida nad sisuliselt ongi. Tõsi küll, on veel selgusetu, kuivõrd on võimalik niisuguse terviku säilitamine kolmanda arveraamatu publitseerimisel. Vähemalt sissekannete tegijate käekirjade analüüs katkeb paratamatult, sest 1507.—1533. aasta arveraamatu käekirjade võrdlemine 1463.—1507. aasta omadega osutub viimase originaali kättesaamatuse tõttu võimatuks.

Väärtuslikuks tuleb hinnata Riia rahaarvestussüsteemi avamise kõrval muude arveraamatus esinevate rahaühikute väärtuste äratoomist Riia vääringus arveraamatute endi (esimeses ka LUB-i) andmete põhjal. Esimese arveraamatu sissejuhatuses on eriti nimetatud elementide veel kokkuvõte R. Vogelsangi 1971. aastal ilmunud artiklist Tallinna finantshaldamise kohta, mis arveraamatu tarvitajaile sellest päris selge pildi annab. E. Siimo eessõnades, mida on aastate 1432—1463 kohta 6 ja aastate 1463—1507 kohta 18 lehekülge, jääb niihästi kirjutajate identifitseerimine ja käekirjade võrdlemine kui ka käsitirja kirjeldus üldse alla R. Vogelsangi omale. Seevastu on E. Siimo andnud arveraamatu poolt kaetud perioodile ulatuslikuma ajaloolise tausta. Teise, kuigi varem kopeeritud arveraamatu eessõna on E. Siimo varustanud kahe lisaga: «Tallinna rae peamiste kulude ja tulude skeem aastaist 1463—1507» (lk. XII—XIV) ja «Mündid ja mõõdud» (lk. XV—XVIII). Arveraamatu kasutajaile on abiks just viimane, kus aga müntide osa jääb äärmiselt napiks. Mis puutub pennidesse, siis pole ei R. Vogelsangi ega E. Siimo andnud nende õiget vahekorda Riia margaga, samuti on avamata ferken.²⁰ E. Siimo metrooloogilise ülevaate põhjalikkusest hoolimata jookseb läbi mõlema arveraamatu kaaluühik *punt 'nael'*, mida ta kord kõhklevalt sulgudega tähistab, kord kui kindlalt väljaselgitatut esitab. R. Vogelsangil on aga selle asemel

kõikjal *lispunt* 'leisikas'. Tegemist on ilmselt originaalis kasutatud lühendiga, mida editeerijad on avanud. Võinuks arvata, et mõõtühikut leisikas E. Siimol ei esinegi, kuid asi on hoopis vastupidine: tal on *punt* ja *lispunt* lausa naabersissekanne-tes. Asi on veel selleski, et erinevate objektide puhul varieerus keskajal ka kaalusüsteem. Kuna retsensendil polnud võimalust originaali järgi oma arvamust kujundada, tuli teha mõningaid arvutusi, mida pisut küll häiris hindade mõnetine kõikumine. On jõutud järeldusele, et *punt* ja isegi *lispunt* on üldiselt ühe säilitise murdosana liiga väikesed (esimene vastavalt 1/4800 ja teine 1/240), pealegi kasutatakse E. Siimo enda järgi viljamõõtu-dena teist süsteemi: 1 *last* 'säilitis' = 12 *schippunt* 'laevanaela' = 48 *lope* 'vakka' = 144 *kulmet* 'külimittu'. Arvutused kinnitasid seda vahekorda ja kahtlase *punt*'i/*lispunt*'i asemel tulnuks mõlemas publikatsioonis vilja puhul kasutada *schippunt*'i, s. o. laevanaela e. punda²¹ (arvutused on tehtud kaera kohta, selle sissekandeid on arveraamatus massiliselt). Toodud näide manitseb ettevaatusele, eriti mõõtühikute suhtes.

R. Vogelsangi publikatsioon on varustatud laitmatute isikunime-, koha- ja aine-registriga. Laiemale kasutajaskonnale on tähtis aineregistrites objektide tänapäeva saksa keeles esitamine, mis tunduvalt kergendab keskalamsaksakeelse teksti sisu orienteerumist. Tallinna objektid on traditsioonipäraselt antud märksõna *Reval* all, teiste paikade omad vastavalt nende kohanime juures. Registrid on kergesti käsitsetavad ja informatiivsed. Võrreldes 1432.—1463. aasta arveraamatuga on 1463.—1507. aasta arveraamatu registrist mõned vahepeal eriti sageli nimetatud objektid välja jäetud, kuid R. Vogelsangi enda tõdemuse järgi on ka järelejäädud objektid muutunud viidete poolest väga mahukaks arveraamatu enda suurema mahu tõttu. Peab mõnma, et R. Vogel-sangi registrid on koostatud suure mõõdutundega. On ju selge, et enamikus sissekandegruppides esineva objekti registrisse viimine on äärmiselt kaheldava kasulikkusega. Tulukas oluiks see vaid veelgi peenema numeratsiooni puhul, millest eespool juba juttu oli. Siinkohal peatutagu ka E. Siimo registreil, need on ühtlasi masinakirjaliste publikatsioonide viimased köited: esimesel kolmas ja teisel neljas köide.

On isikunimede, kohanimede ja aineregister. Kohanimede registrisse on nagu R. Vogelsangilgi Tallinna objektid paigutatud märksõna *Reual* alla. Aineregister on esitatud originaalkeeles ning liigendatud järgmistesse alajaotustesse: 1) tööliised, käsitöölised, muusikud; 2) raeliikmed ja -teenistujad, ülikud, välissaadikud ja külalised; 3) vaimulikud; 4) raekoja inventar, esindus- ja kommunikatsioonikulud, rae ametkonna loonustasud, kingitused; 5) kangad, loonustasud; 6) toiduained, joogid, maitseained; 7) kommunikatsioon (maa-, linna- ja meespäevad); 8) laevandus; 9) sõjandus; 10) rae tulud ja kulud, maksevahendid; 11) pühad, tähtpäevad, kiriklikud tavad ja kombetalitused; 12) ehitusmaterjalid ja -detailid, abimaterjalid, metallid; 13) tööhoovi (marstalli), vesivarustuse jt. rae ettevõtete varustus: veokid, rakmed, tööriistad, abimaterjalid jms. Niisugune ebatraditsiooniline liigendamine õigustab end vaadeldava allika iseloomu arvesse võttes. Paraku jäävad registrete kasutajale mittemidagiütlevaks pisutki massilisemalt esinevaid objekte (lubjahjud, Pühavaimu ja Jaani seegi rent, marstall, Bolemani ja Kroweli saunad, heinategu Väos, kaalukoda, peekrid, küünlad, rukis, pekk, vein, mitmesugused palgad, mündrikud, pillimehed, teenrid jne.) tähistavatele märksõnadele järgnevad viited, sest viidatud on ainult esimesi ja viimaseid esinemisi arveraamatuis. 13. alajao-tuse märksõnadel on aga vaid pooltel viited, ülejäänute kohta pole üldse näidatud.

R. Vogelsangi ja E. Siimo publikatsioonide vahel on hulgaliselt lahkuminekuid, mis on tekkinud peamiselt rooma numbrite asendamisel araabia numbritega. Tüüpiline on ühe kümnelise, viielise või ühelise vahelejäätmine, mille tõttu 83-st (lxxxiiij) on saanud 73 (lxxiiij), 17-st (xvii) 12 (xii) ja 4-st (iiii) 3 (iii). Väga tihti on jäänud välja lugemata *pool*. Seda tähistati arvu viimast numbrit märkiva tähe osalise läbitõmbamisega, see võib aga kergesti tähele panemata jääda ning nii loetaksegi näiteks 7 1/2 asemel 8. Kui ei ole võimalik originaalist kontrollida, võib ainult üksikjuhtudel kindlaks teha, kes on lugenud numbrid välja õigesti, kes mitte. Näiteks on sissekannete nr. 1243/2, 1254/8,

²¹ Pole välistatud, et segadust on põhjustanud lühendi *slb* (= *schippunt*) ekslik lugemine *llb*-na (= *lispunt*), kuivõrd *s* ja *l* olid 15. sajandi kirjaviisis üpris sarnased.

1278/13, 1281/22, 1308/20, 1354/11, 1360/1, 10, 12, 1364/16, 1376/7, 8 numbrid õigesti toonud R. Vogelsang, nr. 1237/15, 1278/13, 1364/16, 1365/16 aga E. Siimo. Samuti on vahetevahel aetud segi rahaühikud, eriti veeringud ja killingud, kuna need on originaalis tavaliselt esitatud ühetähelise lühendina (vastavalt *f.* ja *s.*, tollases kirjaviisis väga sarnased tähed) ja erinevate käekirjade puhul võib lugemisel hõlpsasti eksida.

Lahknevusi dateeringuis on võrdlemisi vähe, mõlemad publitseerijad on võtnud ümberarvestuste aluseks G. Grotefendi käsi- raamatu. Vajeldavuste puhul peaks pöörduma originaali poole. Üllataval kombel on nii R. Vogelsangil kui E. Siimol jäänud kahe silma vahele mitmed sissekanded tervikuna (näiteks aastaist 1463—1469 Vogelsangil nr. 1275/1, 1321/4, 1331/6, 1370/7; Siimol nr. 1218/13, 21, 1233/4, 1254/19, 1264/9, 1366/18; nr. 1255/26 all aga on ühel üks, teisel teine sissekanne; sellest järeldub, et kumbki on sel kohal ühe sissekande vahele jätnud). Kõik need lahknevused ja eksitused sunnivad arveraamatute detailtõeltuse puhul

kahtlema publikatsioonide usaldusväärsuses ning otsima lahendust originaalist. Kuid teistel eesmärkidel kasutamise korral tuleb arveraamatute publikatsioonide andmed, eriti R. Vogelsangi omad, tunnistada uurimisvajadusi rahuldavaiks.

Lõpuks avaldatagu tänu ja imetlust Reinhard Vogelsangile, kes võttis ette ja viis edukalt lõpule niivõrd vaearikka ja palju aastaid nõudnud töö. Väärib tähelepanu, et R. Vogelsangi kui Bielefeldi uurija ja arhivisti huvi Tallinna keskaja ajaloo vastu ei ole seletatav kodu-uurimusliku või patriootilise huviga. Suuremal või vähemal määral on see, nagu ka fakt, et arveraamatud üllitati Hansa Ajaloo Seltsi toimetatavas sarjas «Hansa ajaloo allikad ja käsitlused» (kusjuures nad on viimase kaheksa aasta jooksul ilmunud 15 köitest kõige mahukamad), Tallinna arveraamatute ja üldse Tallinna ajaloo vastu tuntava huvi indikaatoriks Hansa alal ning näitab nende kohta teistest paikadest pärinevate analoogsete allikate hulgas. Ühtlasi kohustab see kohapealseid teadlasi tõhustama tööd oma kodulinna ajaloo uurimisel ja keskaegsete allikate publitseerimisel.

Lilian JATRUSEVA

UURIMUS SIBERI SOOMLASTEST

Alpo Juntunen. Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonoomian aikana ja karkotetut Siperiassa. — Siirtolaisuustutkimuksia A 10. Turku—Helsinki, 1983. 210 s.

Turu ülikoolis käib kolmandat aastakümnet laiaulatuslik uurimistöö soome väljandrändajaist eri maades. Professor V. Niitemaa algatus on head vilja kandnud: uurimusi on ilmunud Rootsi, USA, Kanada ja Austraalia soomlastest ning välissoomlaste kohta üldisemaltki, nende saavutustest ning probleemidest. Alpo Juntuse doktoritöö Siberi soomlastest on migratsiooniuurimuste A-sarjas juba kümnemes monograafia, ühtlasi esimene, mis käsitleb soomlasi kodumaast idamal.

Päris tundmatu maa pole Siber meilegi. Akadeemik V. Maamäega eesotsas on meie ajaloolastel juba välja kujunenud uurimissuund, mis vaatleb eesti asundusi Venemaal (sealhulgas Siberis) ning Kaukaasias. Materjali kogumise ja publitseerimisega on alustanud ka lingvistid ning etnograafid. Kuid oma töö seest on kasulik märgata ka teiste tehtut, hinnata nende seis, võrrelda tulemusi ja probleeme. Eesti ja soome asundused on Siberis enamasti ligistikku paiknenud, sest usk oli sama, keeled lähedased ning sarnased olid elusaatusedki. Seetõttu on A. Juntuse sisutihe monograafia väga teretulnud teos, toetav ja täiendav kõrvutusmaterjal, mille lähem tutvustamine meil on niihästi vajadus kui meeldiv kohustus.

Siberil on kaua olnud kuri kuulsus, ta on olnud küüditamise sünonüüm (meenutuseks näiteks E. Vilde «Külmale maale»). Seetõttu oli ka Soomest väljasaadetuile vähe tähelepanu osutatud,

Siberil on kaua olnud kuri kuulsus, ta on olnud küüditamise sünonüüm (meenutuseks näiteks E. Vilde «Külmale maale»). Seetõttu oli ka Soomest väljasaadetuile vähe tähelepanu osutatud,